

Beata Gałek

ORCID: 0000-0002-6923-7036

beata.galek@uph.edu.pl

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Biografia pretekstowa

**Elżbieta Czykwin, *Anders Breivik. Między dumą a wstydem*,
Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2019, ss. 303**

DOI: 10.34739/doc.2020.17.17

Anders Behring Breivik, zabójca z Utøi, stał się dla Elżbiety Czykwin, pedagog społecznej, socjolog kultury, autorki książek *Samoświadomość nauczyciela*¹, *Stygmat społeczny*², *Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stygmatyzowana*³ i *Wstyd*⁴, pretekstem do podjęcia wielopłaszczyznowych rozważań nad kondycją współczesnej społeczności. Do rąk czytelnika trafia głęboka analiza psychologiczna zabójcy z wyspy Utøya, która stała się przyczynkiem do stawiania pytań o socjologiczny wymiar największej powojennej tragedii społeczeństwa norweskiego. Autorka niezwykle wnikliwie opisuje podłoże, przebieg i znaczenie wydarzeń z 22 lipca 2012 roku. Unika jednowymiarowości i pokazuje konteksty analizowanej zbrodni: polityczny, społeczny, oświatowy i kulturowy. Zwraca uwagę na jej aspekty, które nie były jak dotąd szeroko omawiane, takie jak mizoginia i deprawacja seksualna Breivika.

Książka składa się z 12 rozdziałów. Pierwszy zatytułowany *Wydarzenia 22/7* stanowi swoistą relację zdarzeń, kiedy to ABB (tak

---

¹ E. Czykwin, *Samoświadomość nauczyciela*, Białystok 1995.

² Eadem, *Stygmat społeczny*, Warszawa 2007.

³ Eadem, *Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stygmatyzowana*, Białystok 2000.

⁴ Eadem, *Wstyd*, Kraków 2013.

skrótowo Norwegowie nazywają Andersa Behringa Breivka) dokonuje detonacji blisko tony ładunków wybuchowych w centrum Oslo, w pobliżu budynków rządowych, w wyniku której śmierć poniosło 8 osób, i przeprowadza masową egzekucję 69 nastolatków biorących udział w zjeździe młodzieżówki Norweskiej Partii Pracy. Autorka wskazuje na źródła ogólnonarodowego szoku, jaki zamachy lipcowe wywołały w społeczeństwie Norwegii, od wielu lat zaliczanej do najbardziej przyjaznych do życia państw⁵. Niewątpliwie lipcowe zamachy wzburzyłyby każde współczesne społeczeństwo, ale jak słusznie zauważa Elżbieta Czykwin, w Norwegii, która nie należy do doświadczonych przez historię państw, brakowało kategorii operacjonalizujących, które mogłyby pomóc w opisanu i zrozumieniu tego, co się wydarzyło. Autorka odnosi się również do problemu rezonansu społecznego kary i szerzej do funkcjonowania norweskiego systemu sprawiedliwości.

W drugim rozdziale pt. *Ocaleni* odnajdujemy świadectwa młodych ludzi, którym udało się przeżyć masakrę. Opowiadają oni o tym, co przeżyli i o traumie, z jaką przyszło im się zmierzyć. Dojmujących wrażeń dostarczają korespondencje sms z najbliższymi. Wylania się z nich obraz rozpacz, bezradności, przerażenia, ale i więzi z rodzinami. Autorka omawia również cechy zespołu stresu pourazowego (PTSD) u osób, którym udało się przeżyć, i metody radzenia sobie z nim, m.in. debriefing na Utøi i kontrowersyjną metodę Eye

---

⁵ Mieszkańcy Norwegii szczytą się najwyższą na świecie jakością życia. Wynika to z opublikowanej dorocznej analizy agencji ONZ – Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) za rok 2018. Ponadto w Raplocie UNICEF „Świat wpływów: zrozumienie, czyli co kształtuje dobrobyt dzieci w krajach bogatych” Norwegia osiągnęła najwyższe wyniki w sześciu wskaźnikach uważanych za kluczowe dla zapewnienia dzieciom dobrej jakości życia: programy opieki społecznej, edukacja, zdrowie, gospodarka, społeczeństwo i środowisko. W ocenie parametru „przeżycie szczęśliwego dzieciństwa” Norwegia plasuje się na trzecim miejscu za Holandią i Danią. Biorąc zaś pod uwagę pojedynczy wskaźnik, jakim jest samopoczucie psychiczne, norweskie dzieci plasują się na 11. miejscu. Zdrowie fizyczne dzieci sytuuje Norwegię na 8. miejscu listy, a przy parametrze umiejętności, ponownie znajdujemy Norwegię na 1. miejscu. UNICEF porównał między innymi wskaźnik samobójstw wśród młodych ludzi w wieku 15-19 lat. Tutaj Norwegia uplasowała się na 16. miejscu ze średnią 5,1 samobójstw na 100 000 młodych ludzi. Dla porównania współczynnik ten dla Grecji wynosi 1,4. T. Wandzel, *Norwegia na szczycie rankingu warunków dorastania dzieci*, <https://www.nettavisen.no/oversatt/norwegia-na-szcycie-rankingu-warunk-w-dorastania-dzieci/s/12-95-3424014197>, (data dostępu: 30.12.2020).

Movement Desensitisation and Reprocessing (EMDR) – terapię od-wrażliwiania za pomocą ruchu gałek ocznych. Na zakończenie rozdziału pada pytanie, czy Norwegowie dokonali głębokiej refleksji casusu Breivika; zdaniem autorki – niezupełnie⁶. Koncentrują się raczej na mechanizmie terroru i problemach etycznych, uciekając od mówienia o samym Breiviku. Preferują dyskusję o terroryzmie poza granicami Norwegii. Z jednej strony możemy mieć wrażenie, że jest to jakaś forma ucieczki od problemu białego, chrześcijańskiego zamachowca, który był przecież „jednym z nich”. Z drugiej, równie prawdopodobna jest próba zablokowania tworzenia się legendy Breivika jako wzoru dla jemu podobnych, co byłoby wpisaniem się w jego strategiczne cele.

Rozdział III nosi tytuł *Biografia*, ale autorka zakłada wyjściowo, że „każda biografia pozostawia przestrzeń tajemnicy i otwiera pole do dyskusji i samodzielnych eksplikacji”⁷. Przedstawiony materiał źródłowy tworzy obraz człowieka odrzuconego przez najbliższych, grupę rówieśniczą, upokorzonego antyfeministę, uzależnionego od gier komputerowych. Dowiadujemy się, że zdekonstruowane od urodzenia więzi rodzinne zdeterminowały losy Breivika: „zasoby osobowe Andersa, jego potencjał, przede wszystkim emocjonalny i społeczny, nie miał warunków, by się zaktualizować”⁸. Zdaniem autorki, analiza dzieciństwa i dorastania ABB potwierdza tezę, że proces wychowania jest kontynuacją kapitału społecznego wniesionego przez rodziców do ich związku. Zaburzona matka i nieobecny ojciec, nieumiejętność zbudowania relacji utorowały drogę do rozwoju narcystycznej miłości.

W rozdziale IV pt. *Bomba* opisano ze szczegółami żmudne i wymagające ogromnego wysiłku przygotowania do zamachu. Autorka zwraca uwagę na niebywałą skrupulatność i dyscyplinę w realizacji zamierzeń Breivika, który został scharakteryzowany jako „produkt protestanckiego i kapitalistycznego etosu pracy”. W rozdziale V *Poglądy* autorka, jak sama pisze, „w poczuciu winy i moralnych wątpliwości”⁹ dokonuje analizy światopoglądu Breivika, zaprezentowanego podczas rozprawy sądowej, naznaczonego

⁶ E. Czykwin, *Anders Breivik. Między dumą a wstydem*, Warszawa 2019, s. 64.

⁷ Ibidem, s. 66.

⁸ Ibidem, s. 88.

⁹ Ibidem, s. 107.

patologicznym narcyzmem, rozpaczliwym pragnieniem „odegrania bardzo ważnej roli” i wypromowania własnej legendy. Tymczasem w rzeczywistości „wyłania się z nich paniczny strach przed utratą kontroli, szczególnie w sferze seksualności, lęk przed zniewieściałością i rozpadem tożsamości w wyniku »feminizacji«”¹⁰. Rozdział VI, *Sieć*, poświęcono roli internetu i uzależnienia od gier komputerowych w formułowaniu i realizacji koncepcji zbrodni. Istotnym wątkiem, który nie był pierwszoplanowy w relacjach dotyczących Breivika, jest, zdaniem autorki, mizoginia Norwega i deprywacja seksualna. Przedstawiono analizę ideologii inceli¹¹, która przyniosła konstatację, że „podglebie i spirytus movens działania inceli stanowią poczucie odrzucenia i samotność, które zdają się zawierać w rezerwarze nadrzędnych emocji doświadczanych przez Breivika”¹². W rozdziale VII – *Proces* znajdziemy omówienie przebiegu procesu, kontrowersji, jakie wywołał wyrok, warunków jego odbywania i problemu dostępu do broni. W interesujący sposób pokazano, że dla ABB proces był autoprezentacją, kolejną odsłoną show, niepowtarzalną szansą do zbudowania legendy. Autorka odnosi się do funkcjonowania norweskiego wymiaru sprawiedliwości i modelu resocjalizacji, stwierdzając, że mimo istotnych wątpliwości w kwestii wysokości wymierzonej kary, sposobu jej odbywania, „norweski system sprawiedliwości stwarza warunki, aby kraj był jednym z najbezpieczniejszych. Tylko co piąty więzień wraca za kraty, a na 100 000 Norwegów w luksusowych więzieniach znajduje się zaledwie 69 osób. W Ameryce i Wielkiej Brytanii ponad połowa skazanych ponownie popełnia przestępstwa, choć wskaźnik karceryzacji jest kilkunastokrotnie wyższy, a więzienia nieporównywalnie mniej komfortowe”¹³. Ponadto autorka zauważa, że mimo kontrowersji zdecydowana większość Norwegów deklarowała uczucie ulgi w związku z szybkim skazaniem złoczyńcy¹⁴.

Rozdział VIII pt. *Psychodiagnoza* stanowi przegląd opinii psychiatrycznych, które dopełniają obraz zdrowia psychicznego

---

¹⁰ Ibidem, s. 131.

¹¹ Termin incel (ang. involuntary celibate) oznacza mimowolnie żyjących w celibacie. Wprowadzony przez kanadyjską aktywistkę LGBT Alanę. C. Dewey, *Incels, 4chan and the Beta Uprising: making sense of one of the Internet's most-reviled subcultures*, „Washington Post”, 7 October 2015.

¹² E. Czykwin, *Anders Breivik...*, s. 147.

¹³ Ibidem, s. 172.

¹⁴ Ibidem, s. 173.

zamachowca i które zdecydowały o odpowiedzialności karnej. Wylania się z podejmowanych w tym kontekście rozważań podstawowy dylemat, czy zdrowa osoba może popełnić potworne czyny? Niezwykle interesujące studium narcyzmu odnajdujemy w rozdziale IX – *Narcyzm*. Autorka wskazuje na swoistą matrycę, która obejmuje zakłócone więzi, iluzoryczne poczucie własnej dumy i wstydu, poniżenie i wreszcie agresję¹⁵. W rozdziale X, *Zabijanie*, zawarto rozważania dotyczące naturalnego oporu przed mordowaniem. Autorka wskazuje na korelację epatowania agresją w mediach masowych oraz wzrostem poziomu realizmu gier komputerowych a gotowością do agresji i przełamania blokady dotyczącej zabijania. Jej zdaniem, Breivik pozbawiony autorytetów, zwłaszcza ojca, był szczególnie podatny na poluzowanie naturalnego oporu przed zadawaniem śmierci innym ludziom¹⁶.

Rozdział XI: *Wstyd* to udana próba zamknięcia ram teoretycznych i odniesienie ich do teorii wstydu Thomasa Scheffa¹⁷. Autorka podkreśla, że „analiza przypadku ABB jest próbą postawienia diagnozy przypominającą tomografię komputerową”¹⁸. Pokazany wielowarstwowy obraz badania dalece wykracza poza analizę przypadku samego Breivika. Jest jednostkowym przypadkiem, częścią współczesnej rzeczywistości społecznej, którą poddano analizie z perspektywy socjologicznej, nawet bardziej niż psychologicznej. Elżbieta Czykwin traktuje ABB jako „produkt naszej rzeczywistości i jej skomplikowanego charakteru”¹⁹. Podjęła się ryzykownego uporządkowania wyników badań i wpisania ich, jak sama stwierdza, w „otwarty schemat porządkujący”²⁰. W świetle zaproponowanego przez autorkę ujęcia problematyki wstydu to właśnie pojęcie wstydu i dumy stanowią „oscylatory emocji” Breivika²¹. Wyeksponowano kluczowe ambiwalencje: statusu matki i ojca, sukcesu finansowego i braku perspektyw na kolejny, życia w „raju na ziemi”, jakim jest Norwegia i „piekle multikulturalizmu”, wysokich oczekiwań wobec partnerek życiowych

---

¹⁵ Ibidem, s. 234.

¹⁶ Ibidem, s. 247.

¹⁷ T. Scheff, *Shame as the master emotion in modern societies*, „Symbolic Interaction” 2003, vol. 26, issue 2, s. 239-262.

¹⁸ E. Czykwin, *Anders Breivik...*, s. 254.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, s. 266.

i brakiem powodzenia u kobiet, władzą rzeczywistą a urojoną, lokalnością a globalnością, pragnieniem przywództwa a brakiem charyzmy, dumą a rysem mentalności skandynawskiej, rzeczywistą samotnością a ożywionym życiem społecznym w sieci. Zdaniem autorki Breivik z osobowością narcystyczną i neurasteniczną utkwił w „pułapce rekursywnego, zakwestionowanego wstydu”²². Pomijany wstyd (*bypassed shame*) przejawia się koncentracją nad własnym Ja i uruchamia spiralę wstydu – gniewu. Mamy do czynienia wówczas z opisywaną przez Hainza Kohuta „narcystyczną wściekłością”²³ i Helen Lewis „furią z poniżenia”²⁴. Elżbieta Czykwin nazywa to „ślepa wściekłością prowadzącą do agresji i przemocy”²⁵.

W zamykającym pracę rozdziale XII *Post Factum* autorka dokonuje podsumowań i prezentuje katalog konsekwencji społecznych wydarzeń z 22 lipca, z uwzględnieniem ich odbicia w kulturze i sztuce. Podejmuje ryzykowną próbę wskazania na polskiego Breivika Stefana W. – zamachowcy z Gdańska, który śmiertelnie ranił Prezydenta Gdańska Pawła Adamowicza 14 stycznia 2019 r. na scenie finałowej Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy. Udaje się jej uchwycić zadziwiająco wiele podobieństw²⁶.

Zamach bombowy w Oslo i zabójstwo 77 nastolatków na wyspie Utøya wstrząsnęły światową opinią publiczną. Wiele mówiono o zamachowcy, który marzył o tym, by to się stało. Niewątpliwie książka Elżbiety Czykwin nie jest tylko kolejną pracą o szaleńcy z Oslo. Mamy w tym przypadku do czynienia z pogłębioną analizą zdarzeń, życiorysu i osobowości zamachowcy, który urodził się i dorastał w „rankingowym raj”. Postać Andersa Behringa Breivika stała się tylko pretekstem do uchwycenia ewolucji współczesnej rzeczywistości społecznej. Opiszono nie tyle człowieka, co zjawisko socjologiczne, uchwycono swoisty refleks zmian społecznych, nie uciekając od trudnych pytań. Jedno z nich brzmi: jak mogło dojść do tak dramatycznych wydarzeń właśnie w Norwegii, kraju chrześcijańskim, który uchodzi za wymarzone miejsce do życia i który szczyt

---

²² Ibidem, s. 274.

²³ Cf. H. Kohut, *The analysis of the Self. A systematic Approach to the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorder*, New York 1971.

²⁴ Cf. M. Lewis, *Shame. The Exposed Self*, New York 1995.

²⁵ E. Czykwin, *Anders Breivik...*, s. 274.

²⁶ Ibidem, s. 291.

się wzorowo funkcjonującym systemem socjalizacji i wychowania? W odpowiedzi przedstawiono liczne źródła świadczące o swoistej kumulacji czynników psychogennych i socjogennych, które doprowadziły Breivika na skraj szaleństwa. Wskazano na możliwe przyczyny poluzowania naturalnej dla człowieka blokady przed zabijaniem, tj. dysfunkcyjna rodzina, narcyzm, uzależnienie od brutalnych gier komputerowych, zaburzone relacje międzyludzkie, status incela i dojmujące uczucie odrzucenia i wstydu.

Monografia poświęcona Breivikowi jest świetnie przygotowaną analizą, w sposób doskonały ukazującą przyczyny, przebieg i skutki podejmowanych działań. Ukazuje też tło społeczne. Jedyne nasuwa się uwaga polemiczna, iż tytuły rozdziałów zostały sformułowane nazbyt zdawkowo, a ich pogłębienie nadałoby większej przejrzystości strukturze pracy. Nie wpływa to jednak w żadnym stopniu na znaczenie przemyśleń. Książka Elżbiety Czykwin, poza walorem naukowym, jest po prostu interesującą propozycją dla wszystkich, chcących zrozumieć współczesność z jej wielowymiarowością i zagrożeniami. Prowokuje do stawiania pytań o człowieka współczesnego, o genezę zła, szaleństwa i wykluczenia, o konsekwencje brutalizacji dyskursu publicznego i epatowania przemocą w mediach masowych. Na szczęście Elżbieta Czykwin przywołuje również krzepiące słowa wybitnego amerykańskiego psychologa i wysokiego rangą wojskowego Dave'a Grossmana, który jednoznacznie stwierdza, że „człowiek mimo długiej i bogatej historii wojen, nie jest z natury mordercą”²⁷. Książkę niewątpliwie można polecić nie tylko socjologom i psychologom, ale także specjalistom z zakresu nauk o bezpieczeństwie.

Bibliografia / References

- Czykwin E., *Anders Breivik. Między dumą a wstydem*, Warszawa 2019.
Czykwin E., *Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stygmatyzowana*, Białystok 2000.
Czykwin E., *Samoświadomość nauczyciela*, Białystok 1995.
Czykwin E., *Stygmat społeczny*, Warszawa 2007.
Czykwin E., *Wstyd*, Kraków 2013.

---

²⁷ Ibidem, s. 237.

- Dewey C., *Incels, 4chan and the Beta Uprising: making sense of one of the Internet's most-reviled subcultures*, „Washington Post”, 7 October 2015.
- Kohut H., *The analysis of the Self. A systematic Approach to the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorder*, New York 1971.
- Lewis M., *Shame. The Exposed Self*, New York 1995.
- Scheff T., *Shame as the master emotion in modern societies*, „Symbolic Interaction” 2003, vol. 26, issue 2.
- Wandzel T., *Norwegia na szczycie rankingu warunków dorastania dzieci*, <https://www.nettavisen.no/oversatt/norwegia-na-szczycie-rankingu-warunk-w-dorastania-dzieci/s/12-95-3424014197>, (data dostępu: 30.12.2020).